

ların dindaşlık ve komşuluk hakları, gayri müslim komşuların ise komşuluk haklarının bulunduğunu belirten hadis (Acîûnî, I, 328), sıhhati tartışmalı olsa bile konuyla ilgili sahih hadislerin ruhuna uygun düşmesi, ayrıca bu husustaki genel İslâmî telakkiyi yansıtmaları bakımından önemli görülmüş ve konu hakkındaki hemen bütün kaynaklarda bu rivayete yer verilmiştir.

Ahlâk kitaplarında ve özellikle İbn Ebû'd-Dünyâ'nın *Mekârimü'l-ahlâk*'ı, İbrâhim b. Muhammed el-Beyhâkî'nin *el-Mehâsin ve'l-mesâvî'si*, İbn Abdülberr'in *Behcetü'l-mecâlis'i* gibi antolojik eserlerde komşuluk âdâbına dair sözlerle yer verilmiştir. Konuyla ilgili eserlerin en önemlilerinden olan Gazzâlî'nin *İhyâ'ü'l-ûlûmî'd-dîn*'inde, "Komşuluk Hakları" başlığı altında konuya dair hadisler de zikredilerek komşulukla ilgili başlıca haklar ve görevler, ahlâkî ve medenî kurallar sıralanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "cvr" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "cvr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "cvr" md.; H. Lese-tre, "Prochain", *DB*, V, 683-684; Buhârî, "Rikâk", 23, "Nikâh", 80, "Edeb", 28, 29, 31, "Şüf'a", 23, "Hibe", 16; Müslim, "İmân", 73, 74, 75, 76, 77, "Birr", 140, 141; Tirmizî, "Birr", 28; İbn Ebû'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-ahlâk: The Noble Qualities of Character* (nşr. J. A. Bellamy), Wiesbaden 1973, s. 80-87; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân*, V, 78-82; İbrâhim b. Muhammed el-Beyhâkî, *el-Mehâsin ve'l-mesâvî* (nşr. Muhammed Süveyd), Beyrut 1408/1988, s. 560-562; İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, I, 289-294; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 212-215; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), I, 267-268; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdülfettâh M. el-Hulvî), Kahire 1412/1992, VIII, 537; Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 183-189; Ali b. Süleyman el-Merdâvî, *el-İnşâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* (nşr. M. Hâmîd el-Fikî), Beyrut 1376/1957, VII, 243; Acîûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, I, 328; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut 1412/1991, I, 521; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, V, 29; Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Fâyi', *Ahkâmü'l-civâr fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Cidde 1416/1995, s. 31-43.

MUSTAFA ÇAĞRICI

□ FIKİH. Sosyal hayatın ayrılmaz bir parçasını teşkil eden komşuluk ilişkisi dinî, ahlâkî ve hukukî nitelikte bir dizi hak ve yükümlülük doğurur. Bunlardan dinî ve ahlâkî nitelikte olanlarda fertlerin dinî duyarlılıkları, örf ve toplumsal sağduyu daha belirleyici olduğu ve diyanî yön ön plana çıktığı için fıkıhta alt-üst komşuluğu ile sınır komşuluğunun doğurduğu hukukî nitelikte hak ve yükümlülükler üzerinde daha ayrıntılı biçimde durulmuştur.

Eşya hukuku terimi olarak bir akar üzerinde diğer bir akar lehine kurulmuş sınırlı aynı hakkı ifade eden irtifakların neredeyse tamamı komşu akarlar arasında cereyan eden ve bu akarların sahiplerini de yakından ilgilendiren haklardır. Su alma (kaynak), geçit, inşaat, su geçirme ve akıtma, kirış koyma gibi haklar böyledir. Hatta komşu akarın manzarasını engellemek için yapı yapmama yükümlülüğü veya akar içindeki mahrem yerlerin görülmesini önlemek için sütre dikebilme hakkı da bu grupta yer alır. Klasik kaynaklarda geçmemekle birlikte bazı çağdaş yazarların eserlerinde irtifak hakları başlığı altında yer verdiği "hakkü'l-civâr" da (komşuluk hakkı) birbirine komşu iki akardan her birinin diğeri üzerinde mâliklerinin bu akarları kullanımı esnasında birbirine zarar verecek taşkınlıklardan kaçınmasını öngörmektedir (bk. İRTİFAK). Komşuluk hukukunun önemli bir yönünü teşkil eden bütün bu haklar esasında, mülkiyet hakkından yararlanma sırasında komşuya açıkça zarar veren her türlü davranışın engellenmesi amacıyla getirilmiş birtakım hukukî sınırlamaları ifade eder.

Kural olarak herkes kendi mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkına sahip olmakla birlikte mülkiyet hakkından yararlanma konusunda bazı kısıtlamalar söz konusudur. İslâm hukukçuları arasında komşuluk münasebetiyle mülkiyet hakkının sınırlandırılması konusunda iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilki mülkiyet hakkının doğrudan komşuluk sebebiyle kısıtlanamayacağı ve herkesin kendi akarı üzerinde başkasının hakkı taalluk etmediği sürece dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği şeklinde olup Şâfiî ve ilk dönem Hanefî hukukçularına aittir. Bu durumda komşular birbirlerinin akarı üzerinde sırf komşuluktan doğan hiçbir hakka sahip değildir. Bu konudaki ikinci görüş ise Mâlikî, Hanbelî ve sonraki Hanefîler'in geneline ait olup akar mâliklerinin çevresindeki komşularına açıkça zarar verecek tasarrufların kanun tarafından engelleneceği yönündedir. *Mecelle* açık zararı (zarar-ı fâhiş) binaya zarar veren, yani binaya zayıflık getiren ve yıkılmasına sebep olan ya da temel ihtiyaçları, yani oturma hakkı gibi binadan elde edilecek aslı menfaatleri engelleyen şeyler olarak tanımlamıştır (md. 1199). Buna göre meselâ bir binaya bitişik demirci dükkânı veya değirmenin binayı zayıflatması, fırının dumanından evde oturulamayacak derecede rahatsız olmak,

komşunun evine akan veya taşan bozuk kanalizasyon boruları (md. 1200), komşunun ışığını tamamen kesmek (md. 1201) gibi hususlar fâhiş zarar içinde değerlendirilmiştir.

Bir binanın alt ve üst katlarını paylaşan kat mâliklerinin mülkiyet haklarında da bazı kısıtlamalar söz konusudur. Buna göre üst kat mâlikinin alt kat üzerinde inşaat hakkı, alt kat mâlikinin de üst kat üzerinde çatı hakkı vardır. Çatı hakkı, üst kat mâlikinin katını sürekli mevcut tutarak alt katın çatısını yağmur, güneş ve zarara yol açabilecek diğer unsurlardan koruması borcunu ifade eder. Katlar ikiden fazla olup her biri farklı mâliklere ait olursa birbiri üzerindeki katlar arasında yukarıda zikredilen haklar bulunduğu gibi bütün katlar arasında da karşılıklı haklar ve yükümlülükler vardır. Kat mâlikleri birbirlerine zarar verecek tasarruflarda bulunamazlar. Meselâ alt kat sahibi binanın zayıflamasına sebep olacak yeni pencere ve kapılar açamaz, avlusunda kuyu veya çukur kazamaz. Üst kat sahibi de alt katın veya temel taşıyamayacağı yükleri yükleyemez, kat çıkamaz.

Komşuluk ilişkilerinden doğan mülkiyet hakkının sınırlandırılmasıyla ilgili bir diğer hüküm ise bir gayri menkulün satılması halinde o gayri menkulün ortak mâlikine, irtifak hakkı sahibine veya bitişik komşusuna aynı bedelle öncelikle satın alma hakkını ifade eden şüf'a (ön alım) hakkıyla ilgilidir. Yalnızca Hanefî mezhebine mensup hukukçular tarafından benimsenen görüşe göre satılan akara bütün sınırlarında veya sınırının bir kısmında akarı bitişik olan bütün komşular için eşit derecede şüf'a hakkı vardır. Bu hükmün dayanağı Hz. Peygamber'den rivayet edilen, "Bir evin komşusu o eve şeffî olmayı herkesten daha lâyıktır" şeklindeki hadistir (*Müsned*, IV, 388, 390; Tirmizî, "Ahkâm", 32, 33). Satılan akarın ortağı ya da irtifak hakkı sahibinin bulunmaması durumunda bitişik komşular kendi aralarında eşit olarak şüf'a hakkına sahip olurlar. Komşuluk sınırının uzunluğu veya kısalığı ya da yatay veya dikey olması önemli değildir (bk. ŞÜF'A).

Diğer taraftan aile mahremiyeti ve özel hayatın gizliliği açısından da komşuluk ilişkisinden birtakım haklar ve yükümlülükler doğmaktadır. Buna göre bir evden beklenen oturma, dinlenme ve kadınların serbestçe hareket edebilme imkânlarına bir kısıtlama getirilemez. Aile mahremiyetini ihlâl edici davranışlarda bulunulamaz (*Mecelle*, md. 1205).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "cvr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 207; *Müsned*, IV, 388, 390; Tirmizî, "Ahkâm", 32, 33; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, Kahire 1390/1970, X, 36-38; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XV, 21; Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 5; İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, V, 461; VI, 556-557; Bezzâzî, *el-Fetâvâ* (*el-Fetâvâ'l-Hindîyye* içinde), VI, 439; *Tecrid Tercemesi*, VII, 19-20; Kastallânî, *İrşâdû's-sârî*, Kahire 1307, IV, 119-121; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, VI, 119; *Mecelle*, md. 1008-1044, 1192-1212; Bilmen, *Kamus*², VII, 176-180; M. Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'akd fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1977, s. 101-110; Ali Şafak, *Hadislerde ve Mukâyeseli Hukukta Şufa Hakkı*, Erzincan 1981, s. 98-102; M. Mustafa Şelebî, *el-Medḥal fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1405/1985, s. 364-372; Hayreddin Karaman, *Mukâyeseli İslâm Hukuku*, İstanbul 1987, III, 87-89, 92-96, 132-135; Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Fâyi', *Ahkâmû'l-civâr fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Cidde 1416/1995, tür.yer.; Ali el-Haffî, *Ahkâmû'l-mu'âmelâti's-şer'iyye*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 69-71, 115-117; W. Montgomery Watt, "Idjâra", *El*² (İng.), III, 1017-1018; "Civâr", *Mu.F*, XVI, 216-225.

ALİ ŞAFAK

KONAK

(bk. MENZİL).

KONAK

Türk sivil mimarisinde görülen büyük konut.

Göçebe hayatından gelen ve geceyi geçirmek üzere bir yerde konaklamayı ifade eden **konmak** fiiliyle bu fiilin yerini belirleyen **konak** kelimesi, yerleşik hayatın sürekliliği içinde sivil mimarının kalıcı unsurlarını belirleyen **konut** ve konak gibi terimlere kaynak teşkil etmiştir. Osmanlılar'da konak teriminin kullanımı günlük hayata giren "paşa konağı", "bey konağı" ve halen kullanılan "hükümet konağı" tabirlerinde olduğu gibi hemen her zaman belirgin bir sosyal statüye işaret etmektedir. Bununla birlikte bir sultan ya da hanım sultana ait yapıların "saray" olarak tanımlanması bu statünün vezir, paşa, ulemâ gibi devletin ileri gelenleriyle varlıklı kişileri kapsadığını gösterir. Topografik özelliklerine bakarak kıyı şeridinde bulunan konutları "yalı" ya da "sahilsaray", bir sayfiyede veya hasbahçede yer bulan konutları "köşk" ya da "kasır" olarak adlandıran Türk sivil mimarisi terminolojisinde konak terimi tabii olarak şehir dokusu içinde bulunan, varlıklı kişilerin bütün ailesi ve hizmetlileriyle bir arada ikamet ettiği büyük yapıları ifade eder.

Türk sivil mimarisindeki konak tipolojisi, sınırları tam olarak çizilememekle birlikte topografyaya bağlı olarak tek ya da ayrı kütleler halinde harem ve selâmlık bölümlerini içeren, bazı örneklerde bu bölümlerden birine bağlı olarak gündelik işlerin görüldüğü ve hizmetlilerin barındığı müstemilât, hamam, sarnıç gibi yapıların eklenmesiyle kompleks halde tasarlanmış olarak ortaya çıkar. Ahır, hizmetkâr odaları, servis birimleri vb. mekânlarla kuşatılan geniş bir kapalı avlu niteliğindeki taşlıktan oluşan zemin kat üzerinde bir ya da iki katlı olarak yükselen konaklarda sayıları on ile kırk arasında değişen odalar bulunabilmektedir. Öte yandan bir sarayı andıran, Mercan'daki 1865 tarihli Âli Paşa Konağı gibi bunun çok üstünde odası bulunan, ancak sahibinin statüsü ve konumu sebebiyle konak şeklinde tanımlanan örnekler de vardır. Bundan başka Birgi'deki Çakır Ağa Konağı, Tokat'taki Yağcıoğlu Konağı ve Amasya'daki Hazeranlar Konağı gibi mütevazı büyüklüklere sahip olan bazı evlerin konak olarak adlandırılması, ait bulundukları ailenin yörenin ileri gelenlerinden olmasıyla ilgilidir.

Konakların, topografyanın elverişli olduğu yerlerde çevre duvarlarıyla kuşatılan bahçeler içinde ele alındığı dikkati çeker. Günümüze hemen hemen hiç değişmeden ulaşabilmiş harem bölümü ile hamam ve mutfak birimlerini de içeren, zamanımıza kadar gelememiş selâmlık bölümü ile birlikte iki ayrı yapıdan oluşan Bebek'teki 1751 tarihli Kavafyan Konağı, tek bir kapı ile sokağa açılan çevre duvarlarıyla kuşatılan meyilli bir arazi üzerine yerleşmiştir. Selâmlığı hemen hemen merkeze alan dağınık yerleşim anlayışı bu dönemde özellikle sayfiye bölgelerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan aynı uygulamanın görüldüğü Üsküdar'daki 1793 tarihli Afganiler Tekkesi, işlevi farklı olmakla birlikte konut mimarisi çerçevesinde incelenmesi gereken yapılar arasındadır. Nitekim birçok tekkenin tesisi, tarikatın müridleri arasında yer alan varlıklı kişilerin bağışladığı konaklara meşihat konulmasıyla gerçekleştiği, birçoğunun da kiraladıkları ya da satın aldıkları konaklarda faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Geniş bir bahçe içinde yer alan Afganiler Tekkesi bunların ilk ve en özgün örneğini oluşturduğu gibi yapıya külliye niteliği kazandıran servis birimlerinin, yerini aldığı konağın yerleşim düzenini ve mimari programını devam ettirdiği anlaşılar. Halen varlığını sürdüren se-

lâmlık kısmının dönemin tipik mekân kurgusunu yansıtan divanhâneli tasarımı da bu yapı türünün sivil mimarlıkla ilişkisinin çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir.

Öte yandan özellikle İstanbul'un sur içi gibi konut dokusunun elverişli olmadığı yerlerdeki konaklarda bahçelerin daraldığı ve hatta kullanılmadığı görülür. Bu yapılarda girişin doğrudan sokağa açıldığı ve haremle selâmlık bölümünü birleştiren tek kütleli tasarımların öne çıktığı dikkati çeker. Bugün ortadan kalkmış olmakla birlikte hakkında oldukça fazla şey bilinen Lâle Devri yapılarından Kaptan Paşa Konağı'nda, taşlık girişleri sokağa açılan harem ve selâmlık bölümlerini tek kütlede toplayan bir tasarımın uygulandığı kaydedilir. Bir süre eczacı ve dişçi mekteplerine mesken olan Kadırga'daki Menemenli Mustafa Paşa Konağı da eş büyüklüklü harem ve selâmlık bölümlerini tek kütlede birleştiren bir tasarıma sahipti. Konut mimarisinde önemli bir dönüm noktası olan Lâle Devri'nden itibaren dikkate değer bir gelişim gösteren tek kütleli tasarımlarda görülen, farklı işlevlere sahip harem ve selâmlık bölümleri arasındaki ilişkinin tesisi konak mimarisinin de en özgün yönünü oluşturmuştur. Nitekim bugün İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin yer aldığı alanda bulunan, bir süre İstanbul Dârülfünunu'na ev sahipliği yapmış olan 1864 tarihli Zeynep Hanım Konağı, başarılı bir kütle kompozisyonu sağlayan mâbeyin bölümü kurgusu ile bu ilişkinin çarpıcı bir örneğini sergilemekteydi. Ayrıca konağın empire üsluplu, simetrik bir kurgu gösteren cephesindeki doğrudan sokağa açılan gösterişli kapısı da geleneksel mimarinin sokağa kapalı olmaya zorladığı zemin kat tasarımlarını terkeden dışa dönük bir anlayışa sahipti. Bu durum, 1850'lerden itibaren Batı'nın kültürel ve ekonomik baskısı altında gelişen yeni hayat şeklinin ortaya çıkardığı bir uygulama olarak Timurtaş mahallesindeki günümüze ulaşmayan Ferid Paşa Konağı ve Molla Hüseyin mahallesindeki XIX. yüzyıla ait Kayserili Ahmed Paşa Konağı gibi tasarım olarak geleneğe bağlanan yapılarda dahi yalın çizgilerle de olsa karşımıza çıkmaktadır. Son dönemin özgün sivil mimarlık örnekleri arasında yer alan Sultanahmet'teki Abdurrahman Sâmî Tekkesi'nin Reşad Efendi Konağı'nın tamir edilmesiyle oluşturulan, harem ve selâmlık bölümlerini içeren tek kütleli binasında ve Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'nin, bu iş-